

*С.В. Резніченко,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Одеського державного
університету внутрішніх справ*

ЕВОЛЮЦІЯ ДОГОВОРУ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

Роль цивільно-правового договору важко переоцінити у цивільно-правових, господарських, конституційних та інших відносинах. Шляхом укладання та виконання договорів товаровиробники самостійно на власний розсуд здійснюють виробництво продукції (товарів, робіт, послуг) та її відчуження (реалізацію). За допомогою договору задовольняють свої потреби у товарах, послугах і споживачі (фізичні та юридичні особи), що, у свою чергу, забезпечує розвиток виробничої сфери.

Роль цивільно-правового договору підсилюється ще і тим, що законодавець дозволяє при укладанні договору врегульовувати не лише відносини, які не передбачені актами цивільного законодавства, а також і відступати від положень норм Цивільного кодексу України і врегульовувати свої відносини на власний розсуд.

Однак ця свобода обмежується у випадках, коли в актах цивільного законодавства прямо сказано про це, та, у разі, якщо обов'язковість для сторін договору положень актів впливає з їх змісту або із суті положень між сторонами. В цьому вбачаються певні аспекти проблематики, які розглядаються, досліджуються в процесі розвитку суспільства багатьма вченими.

Найбільш глибокими та змістовними є дослідження, здійснені Дзєрою О. В., Брагінським М. Л., Луцем В.В., Харитоновим Є. О., Канзафаровою І. С., Голубєвою Н. Ю., Майдаником Р.А., Шишкою Р. Б., Стефанчуком Р. О. і багатьма іншими вченими.

Метою даної роботи є дослідження еволюції договору і доведення позиції про те, що він є найважливішою підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків.

Договірне право – це серцевина цивільного права, а основоположною категорією у договірному праві є договір як домовленість двох або більше сторін, що спрямована на встановлення, зміну та припинення цивільних прав і обов'язків [1, ст. 626]. Крім того, договір можна розглядати ще й як відповідні договірні правовідносини, що виникли внаслідок укладання самого договору, а також як певний документ.

У дослідженні розвитку правового регулювання договірних зобов'язань, варто виходити з того, що зміст (умови) договору не є постійною величиною, що міститься в людському розумі, волі чи потребах, а є результатом постійного розвитку як самих потреб, так і засобів їх задоволення. Як наслідок, цивільно-правовий договір у цивільному праві – це результат розвитку суспільного життя [2, 217].

З виникненням власності виникла потреба договірних відносин, договірного права, що передбачає можливість визначення умов договору за відсутності норм права. Слід зауважити, що іще грецький філософ Епікур (341-270 до н.е.) наполягав на думці про те, що «держава і право з'являються тоді, коли люди уклали між собою угоду з метою забезпечити загальну користь – взаємну безпеку» [3, с. 258–260]. Очевидно, що договір – найдавніша конструкція, що розвивалася одночасно з розвитком приватного права протягом багатьох віків. Договір є однією з найдавніших правових конструкцій. Раніше нього в історії джерел права, які ще проходили стадію формування, були тільки звичаї, а у сфері зобов'язального права, що складалося, - делікти. Але як зауважив І.А. Покровський, делікти були прямим спадкоємцем одного з найбільш огидних пережитків родового ладу – помсти [4, с. 291].

Протягом досить тривалого часу делікти і договори були єдиними визнаними державою засадами виникнення зобов'язань. У період розквіту римського права, незважаючи на те, що дедалі більш очевидною ставала вузькість двочленної формули основ виникнення зобов'язань, і згодом, коли спочатку Юстиніаном, а за ним Гаєм була висловлена ідея про необхідність, принаймні, ще двох груп основ: квазіделіктів і квазідоговорів, договір

продовжував відігравати чільну роль у їхній системі. Більше того, значення договору зростало. Не випадково, одна з висловлених ще в XIX столітті французьким філософом і соціологом А. Фулльє ідей щодо перспектив розвитку цивільного права, полягала в тому, що "договір займає дев'ять десятих чинних кодексів, а колись йому будуть присвячені в кодексах усі статті від першої до останньої" [5, с. 105].

Поряд із широким застосуванням у цивільному обігу, договори ще з древніх часів застосовувалися в міждержавних відносинах, а потім їхнє використання поширилося й на внутрішньодержавні відносини. За їх допомогою належним чином закріплювалися територіальні завоювання, оформлявся перехід частини території однієї держави або всієї її території під суверенітет іншої держави, створювалися або розпадалися союзи держав, виникали федеративні держави і т. ін. Так, наприклад, широку популярність одержало закріплення в преамбулі конституції США 1787 р. договору між народами, які входили до їх складу, про створення федеративної держави, договір між республіками про створення Радянського Союзу 1922 року, договір про Співдружність Незалежних Держав 1991 року тощо. Такі договори прийнято називати нормативно-правовими [6, с. 65].

Застосування договорів протягом кількох тисяч років обумовлено насамперед тим, що йдеться про гнучку правову форму, у якій можуть виражатися різні за характером суспільні відносини. Характеризуючись своєю основною ознакою (договір є результатом досягнутої контрагентами згоди), договірна форма посіла своє гідне місце в цивільному праві. Саме тут основне призначення договору зводиться до регулювання в рамках закону поведження суб'єктів конституційного права шляхом визначення на межі їх можливого та належного поведження, а також наслідки порушення відповідних вимог.

Еволюціонування договору є також наслідком транзитивності у правовій сфері. Транзитивність є властивістю права, що проявляється у таких його характеристиках: по-перше, праву властива динаміка, по-друге, усі прояви соціальної динаміки так чи інакше впливають на право, по-третє, право

юридично закріплює соціальні зміни. Право, будучи само по собі соціальним інститутом, з одного боку, і оформляючи соціальні інститути, з іншого, теж підпорядковується соціальним змінам в їх багатоманітності, у зв'язку з чим у правовому розвитку можна простежити різні моделі соціальної динаміки [7, с. 277].

З даною позицією можна не погоджуватися повністю, але те, що зміна суспільства характеризується суттєвою зміною, трансформацію усіх або більшості соціальних інститутів, цінностей та норм, які зумовлюють виникнення нових соціальних структур та змін в організації управління суспільством, заперечувати важко. Транзитивному суспільству властиві невідповідність соціальних інститутів реальним суспільним потребам, що своєю чергою викликає соціальну фрустрацію, маргіналізацію населення, зміни у соціальній структурі, деформацію, удосконалення; зміни в організації управління суспільством, а також зміна нормативного регулювання.

Основним підґрунтям транзитивності у правовій сфері є пасіонарність народів чи певних верств населення. Пасіонарність – від лат. *passio*-пристрасть - поведінковий феномен, зумовлений біохімічною енергією людини, яка визначає здатність, зокрема, етнічних колективів до цілеспрямованої активної діяльності (природоперетворчої, економічної, військової, міграційної, у сфері культури, духовності, права і т.п.).

Пасіонарність є подразником, стимулом до розв'язання війн, революцій, глобалізації тощо. Захоплення територій інколи призводить до запозичення певних норм права, запозичення поведінки покорених народів. Тому й виникають у завойовників певні економічні, суспільні відносини, які потім отримують юридичне оформлення.

Пасіонарність є також стимулом до глобалізації, яка, в свою чергу, призводить до геополітичних змін сучасного середовища; глобальних трансформацій та розвитку політичних, економічних, соціальних систем; еволюції міжнародних відносин; співвідношення глобальних та національних факторів та інших як негативних так і позитивних чинників.

Важливий внесок у розвиток цивільно-правового договору має набуття Україною суверенітету та повернення від соціалістичної системи господарювання до ринкової. Звичайно, що такий процес супроводжується не тільки позитивними змінами, але й негативними, такими як криміналізація економічних відносин, олігархізація, фінансові піраміди тощо. Але важливо те, що в Україні відновилося право приватної власності, яке за радянської доби вважалося недопустимим.

Для обслуговування приватно-правових відносин необхідні такі договори, які могли б відповідати реаліям сьогодення. Тому знов запрацювали договори міни, ренти, факторингу, комерційної концесії. Деякі договори, такі як дарування, зберігання, роздрібна купівля-продаж були удосконалені та змінені.

Сьогодні підвищення ролі договору у житті суспільства обумовлено зовнішніми факторами, головним чином процесами правової та економічної інтеграції, що відбуваються у Західній Європі. Зокрема, формування єдиного європейського економічного простору неможливе без розробки правових норм та інститутів, адекватних характеру і природі відносин, що при цьому укладаються, серед яких, враховуючи панування в європейській свідомості ліберальних цінностей, ключову роль повинен відігравати саме договір [8, с. 11].

Отже, підсумовуючи, можна зазначити, що розвиток, еволюція цивільно-правового договору є наслідком зміни суспільства, економічних відносин, які в свою чергу вимагають від права, а, конкретніше від договірного права більш гнучкіше застосувати нові непомінені, змішані договори та удосконалювати існуючі договірні відносини. Договір є однією з основних підстав для виникнення цивільних прав та обов'язків.

Використана література:

1. Цивільний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 12 трав. 2011 р.: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 380 с.

2. Резніченко С.В., Чумаченко Л.В. Еволюція договору та його роль у цивільно-правових відносинах // Юридичний вісник Причорномор'я. – 2011. - № 3 (3), ч. 2. С. 214-223.
3. Цивільне право України : Навчальний посібник / За ред. Стефанчука Р.О. – К. – Правова єдність. – 2009 р.- 534 с.
4. Покровский И.А. История римского права. – Петроград, 1918. – 570 с.
5. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. – М. : Юриздат, 1940. – 305 с.
6. Резніченко С.В. Договір у системі джерел конституційного права України : Монографія. – Одеса : Астропринт, 1999. - 136 с.
7. Матвєєва Л.Г. Транзитивність у правовій сфері : монографія / Л.Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 328 с.
8. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін. / за ред. О.В. Дзери. – К. : Юріком Інтер, 2008.